

Jelena Vasiljević

Institut za filozofiju i društvenu teoriju,

Univerzitet u Beogradu

jelena_vasiljevic@yahoo.com

NARATIVIZACIJA SRPSKO-HRVATSKOG SUKOBA IZ 1990-IH: PRIMERI UPOTREBE MEDIJSKIH IZVORA U ANTROPOLOŠKOM ISTRAŽIVANJU*

Apstrakt: U tekstu se ilustruje istraživanje narativizacije srpsko-hrvatskog sukoba iz devedesetih godina prošlog veka u štampanim medijima Hrvatske i Srbije. Ideja je pokazati, s jedne strane, kako se obrasci razumevanja društvene stvarnosti ušemljaju u narativne strukture i, s druge, koje su mogućnosti korišćenja štampe kao izvora za proučavanje narativa.

Ključne reči: rat u Hrvatskoj, štampa, narativi

Na temu medija i rata u Jugoslaviji zaista se mnogo pisalo, uglavnom na način koji je podrazumevao oštru kritiku medija. Ratnohuškačka propaganda vodećih medija u svim međusobno zaraćenim republikama bivše Jugoslavije, uverila je mnoge publiciste i akademske istraživače da veliki deo odgovornosti za krvave sukobe iz devedesetih leži upravo u nacionalnoj štampi i televiziji. "Mediji i novinari pomogli su da se uništi Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija" – ovom rečenicom započinje Mark Tompson svoju *Proizvodnju rata*, verovatno najuticajnije i najpoznatije studije koja se bavi ovom problematikom (Tompson 2000, 1). Mediji tu nisu shvaćeni samo kao faktor u sukobu, već kao glavni akter: "Mediji više ne komentarišu rat – oni su deo njegove prve linije", jer je "kontrola javnog mnjenja važna koliko i kontrola na bojnopolju." Naravno, posebna pažnja se posvećuje mehanizmima kojima mediji ostvaruju svoju učinkovitost. Tompson ih vidi u fascinantnoj mogućnosti (posebno elektronskih me-

* Rad je rezultat učešća na naučnom projektu *Regionalni i evropski aspekti integrativnih procesa u Srbiji: civilizacijske pretpostavke, stvarnost i izgledi za budućnost* (br. 149031) koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

dija koji njega prvenstveno zanimaju) manipulacije, pre svega manipulacije strahom koji generiše etničke i religijske mržnje. Zatim, sprega vlasti i medija potonje je učinila sredstvom očuvanja ideološke koncepcije politike, gde su sami političari mogli da se predstavljaju kao branioci nacionalnih interesa, opet definisanih tako da se poklope sa interesima vlasti. Precizniji je sarajevski teoretičar medija Tarik Jusić koji objašnjava kako medijski diskursi ostvaruju uticaj na konflikt. Po njemu, oni prvo stvaraju opšti diskurzivni okvir za javne debate čime se one usmeravaju i ograničavaju (definišu političku atmosferu). Zatim, definišu legitimne i važne političke aktere i, konačno, specifičnim medijskim porukama utiču na znanja, stavove i mišljenja publike (Jusić 2008, 40-63). Te "specifične medijske poruke" bile su uokvirene cenzurom i autocenzurom, na čemu insistira Tompson, kao i parafrazirajućim stilom, koji je dominirao nad informativnim, kako nam skreće pažnju Jusić¹ – komentari i informacije su u tolikoj meri bili izmešani da je svaka vest nosila sobom i smernice za njeno razumevanje, a tome treba dodati i čestu praksu objavljivanja tekstova bez navođenja ikakvih izvora. Ipak, obojica autora, iako smatraju medije izuzetno odgovornim, ne pripisuju im determinišuću ulogu u sukobima. Tompson kaže da bi tvrdnja da su mediji stvorili ratove ili da su odgovorni za njih, bila mistifikacija, dok je Jusić stava – bliskog analizi primera koja će uslediti – da "Mediji stvaraju okvire, ali ih i izvode iz već postojećih socijalno i kulturološki prihvatljivih okvira u datom trenutku."

O kakvoj će ovde analizi biti reči i u kom smislu su mediji iz perioda rata u Hrvatskoj iskorišćeni kao izvori? Ovaj prilog predstavlja ilustraciju istraživanja koje sam sprovodila na temu narativizacije srpsko-hrvatskog sukoba iz devedesetih godina prošlog veka u štampanim medijima Hrvatske i Srbije (Vasiljević 2008.). Mene su interesovale *priče o ratu*, način na koji je rat objašnjavao, doživljavao, opravdavao, osuđivao u periodu tokom kojeg je trajao. Zanimalo me je koji se to sve obrasci razumevanja i tumačenja – u koje su smeštani kompleksni događaji poput etničkog sukoba i raspada jedne zemlje – mogu naći u hrvatskoj i srpskoj javnosti tokom ratnih godina. Kako su javnosti ovih društava percipirale novu realnost, koje su šeme razumevanja prevladavale, jesu li dominirale konzistentne slike ili pak nestabilne strukture? Kojom su se dinamikom menjale kako je sukob tekao i koje su bile razlike između shvatanja u dve javnosti? Koji su bili disonantni glasovi unutar pojedinačnih javnosti? Dakle, zanimalo me je kako su vesti sa ratišta postajale priče o nama i Drugima i koji su bili glavni motivi tih priča, a osnovna ideja mi je bila da pokažem kako narativizacija nekih događaja konstruiše tačku stabilnosti sa koje se predlaže/nameće razumevanje stvarnosti.

Potpuno svesna da je nemoguće naći adekvatan izvor kome bih se okrenula u potrazi za iščitavanjem ukupnosti narativa jednog društva u određenom peri-

¹ Citirajući pri tom radove Čurguz-Kazimira i Gredelja iz istog zbornika: Čurguz – Kazimir 1997; Gredelj 1997.

odu, posegnula sam za štampom, kao rešenjem koje je obećavalo najviše informacija u vezi s predmetom koji me je zanimao. Ograničenja takvog izbora su jasna: s jedne strane, imamo problem medijske propagande koji obeležava izvor informacija na način koji ga neprestano tematizuje i kao poseban predmet istraživanja, a sa druge strane, strogo uzevši, takvom analizom možemo tvrditi da smo u stanju da mapiramo *narrative u štampi*, ne nužno i narative javnosti. Ipak, činjenica da je štampa svakodnevno izveštavala o ratu i nudila različite modele za njegovo objašnjenje i tumačenje, navodi nas da zaključimo i da je reflektovala (koliko i gradila) dominantne društvene percepcije. Tu treba uzeti u obzir i kontekst prelomnih događaja s početka devedesetih godina prošlog veka: mnogi prethodno proskribovani narativi, oni koji nisu bili na liniji zvanične (unutrašnje) politike socijalističke Jugoslavije, po raspadu države eksplodiraju u javni prostor i nameću svoje okvire za razumevanje rata i sukoba, a konsekvantno nalaze odraza i u medijima – naročito štampanim, koji su im ostavljali dosta prostora u nameri da njima manipulišu i iskoriste ih za procese legitimizacije dominirajuće politike koja je često kontrolisala i samu štampu. Dakle, štampu posmatram kao izvor za proučavanje narativnih okvira u koje su smeštane vesti sa ratišta i u kojem su dobijale ključ za razumevanje kako ratnih sukoba tako i društvene stvarnosti tog perioda.

Činjenica da je većina novinskih listova u Srbiji i Hrvatskoj bila u službi političke propagande, ne umanjuje njihovu podobnost da budu tretirani kao izvori za proučavanje preovlađujućih narativnih sklopova. To naročito važi za one tekstove koji svojom formom jasno nude nekakav eksplanatorni okvir, interpretaciju umesto pukog prenošenja (pa čak, i 'spinovanja') informacija – kakvi su autorske kolumne, feljtoni, intervjui i sl. Dakle, ostavljajući po strani činjenicu da svaka vest, i samom rečeničnom konstrukcijom svog naslova, u sebi nosi i ključ za nameravano čitanje, mene su naročito zanimali oni tekstovi koji su pisani sa neposrednom i izraženom intencijom da ponude objašnjenje. Takvi tekstovi pokazuju naročitu osetljivost prema narativima prisutnim u javnosti, bilo iz potrebe da ih reflektuju i artikulišu, bilo zato da bi ih kritikovali ili naprotiv, dodatno osnažili.

U svom istraživanju koristila sam se presklippingom najvećih novinskih arhiva u Srbiji i Hrvatskoj – Borbe i Vjesnika² – tražeći tekstove koji su pokrivali najvažnije događaje iz rata u Hrvatskoj, od 1991. do 1995. godine. Na ovom mestu biće predstavljena analiza tri važna događaja: sukoba na Plitvicama, borbi u Vukovaru i operacije Oluja. S obzirom na način na koji sam postavila istraživačku temu, kriterijum izbora mi nisu bile određene novine, već tip članaka. U korpusu građe nalaze se i dnevna i nedeljna štampa, prorežimska i opoziciona - praktično sve što se štampalo kao novina, a pisalo je o na-

² Ovom bih se prilikom najtoplije zahvalila agenciji Hina i arhivu Vjesnika, bez čije pomoći i razumevanja ovo istraživanje ne bi bilo moguće.

vedenim temama. Ono što sam odatle izdvojila i uvrstila u građu bili su oni tekstovi koji su svojim sadržajem jasno pretendovali da ponude nekakvo objašnjenje, daju analizu, interpretaciju događaja o kojem su pisali. To su tekstovi koji se ne nude u čisto informativnoj formi (oni koji se nalaze na prvim stranicama, sažeto formulisani), već informaciju prenose u fabulizovanoj formi, najčešće nudeći nekakvu poentu ili objašnjenje – dakle, mahom, autorske kolumne, feljtoni, izveštaji ratnih dopisnika, intervjui sa javnim akterima itd.

Narativi kao polje istraživanja

Ključna pitanja za istraživače narativa jesu: šta razlikuje narative od nenarativnih tekstova i koji je njihov širi značaj za društvena istraživanja. Prvo pitanje nosi u sebi problem ako se složimo sa Bartom koji narative vidi u:

...u mitu, legendi, bajci, priči, noveli, epu, istoriji, tragediji, drami, komediji, mimici, slici, zamagljenom prozorskom staklu, bioskopskom filmu, stripu, novinskim vestima, razgovoru. Štaviše, ispod ove skoro beskonačne raznolikost formi, narativ je prisutan u svakoj eposi, na svakom mestu, u svakom društvu; započinje sa samom istorijom čovečanstva, i nigde nema niti je ikada bilo naroda bez narativa. Sve klase, sve ljudske zajednice imaju svoje narative ... narativ je internacionalan, transistorijski, transkulturalan: on je jednostavno tu, poput života samog... (Franzosi 1998, 517-54)

Ipak, većina autora usvaja neke kriterijume za razlikovanje narativa od nenarativnih struktura. Na primer, obično se ističe da narativ podrazumeva *smenu situacija*, putovanje od situacije do situacije kroz vreme, što znači njihovo smenjivanje kroz *hronološke sekvence*. Takođe, te sekvence moraju imati neki logički sled, pa se tvrdi da bez hrono-logičkog sleda situacija nema naracije (ibid.). Smena situacija podrazumeva još jedan neizostavni element naracije: promenu. U narativu mora postojati neka inverzija, narušavanje ravnoteže, neki zaplet koji će jednu situaciju zameniti drugom. Tako se, zapravo, narativ najčešće opisuje kao ljudsko iskustvo u vmenu (ne nužno istorijskom), koje u sebi nosi neku promenu situacije.

Ako bih se za momenat vratila na Bartovu totalizujuću perspektivu, čini mi se ispravnom konstatacija da nije nužno forma tekstova ta koja određuje njihovu narativnu ili nenarativnu strukturu, već interpretacija. Po gornjoj definiciji, slika (na primer, portret) nije narativ, ali njena interpretacija to može biti. Štaviše, tekstovi mogu da imaju učitanu u sebi i brojne, suprotstavljene narative. Dakle, narativi su nužno i interpretacije. Moglo bi se reći da je bitno i *čije* su interpretacije: autori koji polaze od teorije žanrova tekstova, narativne tekstove (u kojima preovlađuju distinktivne karakteristike narativnog žanra) razlikuju od lirskih i dramskih po tome što je racio naratorovog diskursa maksimiziran u odnosu na diskurs aktera (Bal 1977).

Dakle, narativ se sastoji iz sekvenci, koje nam, redajući se, daju odgovor na pitanje *šta je priča*. Ali, narativ nam uvek nudi i odgovore na pitanje *zašto se priča pripoveda* – čitljive u brojnim evaluativnim izjavama naratora. Zato je u analizi narativa potrebno otkriti na koji način se razumevanje priče usmerava ka poželjnoj interpretaciji, jer u svakom tekstu postoji ključ za nameravano čitanje (što, opet, ne znači da ne može doći i do "aberantnih čitanja" i različitih narativnih interpretacija). Treba otkriti šta se narativnom strukturom stavlja u prvi plan, šta ostaje u pozadini, da li se akcentuju uzroci ili posledice, da li se nešto iz tog lanca izostavlja... Ovakvi imperativi u analizi narativa ukazuju i na njihovu ideološku i značenjsku funkciju, čime stižemo do razloga koji su uopšte postavili narative u centar interesovanja mnogih istraživača različitih disciplina.

Među prvima, interesovanje za istraživanje narativa pokazala je socijalna psihologija, ukazujući na važnost narativnog uobličavanja pojedinačnih iskustava. Naime, koliko god da je naše iskustvo fragmentarno i sačinjeno iz niza elemenata, ne nužno međusobno povezanih, mi mu uvek namećemo neku strukturu, ne bi li ga ucelinili, a ta struktura je narativna: svoje iskustvo uvek organizujemo kroz niz priča ili kao jednu priču koja nas predstavlja, kako drugima, tako i sebi (Sarbin 1986).³ Narativ se, tako, vidi kao organizujući princip ljudske psihologije, budući da mu svakodnevno pribegavamo – kada pričamo svoje prošle događaje, kada prepričavamo snove, kada maštamo o budućnosti... Mi za svaku priču odabiramo elemente koje želimo da se u njoj nađu i usklađujemo ih na određen način ne bismo li nametnuli temu svojoj priči i ne bi li ona dobila neki smisao – početak, sredinu, kraj, glavne junake, anti-junake. Kada prepričavamo svoj život nećemo to činiti zahvatom u celinu ili oslikavanjem nasumično odabranih epizoda, već ćemo odabrati one životne momente, koji zajedno, ukomponovani u naš narativ, govore o nama ono što bismo želeli da poručimo. Dakle, takva doslednost koju narativi podrazumevaju, čini da često "glačamo" sadržaje koje njima objedinjujemo, ne bismo li izneli ucelinjenu i smislenu priču.

Tu *iluziju koherentnosti* kojom narativ oblaže svoj sadržaj, ističu i teoretičari narativa društva i političkih zajednica. Istu onu kognitivnu funkciju koju obezbeđuju pojedincu, narativi mogu obezbediti i široj zajednici. Politikolozi koji su ispitivali značaj narativa za političke zajednice ističu još jednu njihovu funkciju – *normativnu* (Patterson and Monroe 1998, 315-31). Ovde se narativi definišu, uz oslonac na socijalnu i kognitivnu psihologiju, kao procesi kognitivnog ušmrljavanja različitih životnih činjenica u tkanje koje osmišljava našu stvarnost. Narativi su oruđe kojim interpretiramo i razumemo stvarnost oko nas, ali i našu poziciju u njoj. Upravo je njihova ključna kognitivna funkcija u organizaciji percepcija stvarnosti u smisljeni i koherentan obrazac, što osmišljava naš svako-

³ O ovom autoru i drugim socijalnim psiholozima koji su isticali važnost narativa, više u: Ber 2001, 168-183.

dnevni život i pozicionira nas u njemu. To naročito dolazi do izražaja u stresnim i tranzitnim periodima života, kada nam priče o svetu, drugima i sebi unose red u kaos, pozicioniraju nas i izgrađuju sliku željene budućnosti kojoj treba da težimo – mi kao pojedinci ili mi kao društvo. Otuda je svrha naracije u rešavanju problema, otklanjanju nesigurnosti i povraćaju ravnoteže. Ali to znači i da narativi detektuju problem, kao i sredstva kojima bi se on prevazišao, što dalje znači da su uvek i normativni, čak i kad je naratorov glas sakriven, kao u nacionalnim ili političkim narativima. S obzirom da oslikavaju i viđenje norme i odstupanja od nje, narativi nam sugerišu kako treba da izgleda stanje stvari u svetu. Oni ili ističu ili dovode u pitanje ono što uzimamo zdravo za gotovo, odnosno, glavni su stubovi legitimizacije jednog uređenja, ali i glavna oruđa u nameri da se taj legitimitet uruši. Upravo u tome leži značaj proučavanja političkih i društvenih narativa: narativi podržavaju i "nose" podrazumevajuće osnove jednog društva. Kada one krenu da se urušavaju, neminovno se napadaju i narativi koji ih legitimišu, ali se proizvode i novi sa ciljem delegitimizacije starog poretka i legitimizacije nekog budućeg. U takvim tranzitnim periodima bujaju suparnički narativi, koje možemo tretirati kao ogledalo sukoba. Naravno, suprotstavljeni narativi se ne javljaju samo u društvima koja menjaju čitav poredak svog uređenja – zapravo nema nijednog društva, koliko god bile jake njegove kohezivne sile, u kojem ne egzistiraju suprotstavljene i alternativne naracije – ali jesu najuočljiviji i zanimljiviji za analizu u situacijama kada se društvo suočava sa jakim zahtevima za izmenom nekog do tada vladajućeg stanja. To se posebno odnosi na narative nacionalnog identiteta – ko smo, odakle smo, šta nas obeležava, čime se ponosimo... – koji prožimaju čitavu kulturu. Ako želimo da izazovemo neke promene u tim shvatanjima, targetiraćemo narative koji ih podupiru.

Dakle, narativi *ucelinjuju*, *interpretiraju* i *normativizuju*. Povezuju našu rasutu percepciju, glačaju disonantne fragmente iskustva, te unose smisao i poredak u stvarnost. Ako osmišljavaju stvarnost, onda joj svakako određuju i norme: svaki narativ nosi ideju o pravilnom stanju stvari i potencijalnoj aberaciji ili o stanju kome treba težiti, nepravdama koje treba ispraviti i sl. Odatle sledi i da su narativi nosioci *legitimiteta*, odnosno da pružaju okvire iz kojih se procenjuje ispravnost pogleda i postupanja javnih aktera, što ih čini poželjnom strukturom za formulisanje političkih ideja.

Naracije sukoba – primeri analize srpske i hrvatske štampe

Primer 1: Događaji na plitvičkim jezerima, mart 1991.

Tenzije u Hrvatskoj rastu ubrzo nakon prvih višestranačkih izbora u ovoj republici, održanih aprila 1990, na kojima je HDZ⁴ dobila većinu glasova. Ru-

⁴ Budući uverena da ovaj tekst neće biti čitan van lokalnog konteksta, ovakve i slične skraćenice dobro nam poznate iz društveno - političkog života neću objašnjavati.

Narativizacija srpsko-hrvatskog sukoba...

kovodstvo srpske nacionalne stranke SDS, leta te godine organizuje referendum o proglašenju autonomne oblasti, SAO Krajine, uz objašnjenje da su nezadovoljni separatističkim težnjama nove hrvatske vlasti i njenim odbijanjem da se Srbi priznaju kao konstitutivan narod u novom Ustavu. Dva dana pred zakazani referendum, Zagreb upućuje naoružanu kolonu ka Kninu, srcu srpske pobune, sa namerom da povрати kontrolu nad "odmetnutim" krajevima. Taj se pohod, 17. avgusta, završio poznatom "Balvan revolucijom", nazvanom po oborenim deblima kojima su Srbi zaustavili napredovanje naoružane kolone. Na Knin su zatim poslata tri helikoptera hrvatskog MUP-a, ali njih presreću dva MIG-a Ratnog vazduhoplovstva SFRJ i tako je situacija u Kninu ostala nepromenjena, a na scenu je stupio novi akter – JNA. Pobuna nezadovoljnih Srba započela je u Kninu i okolnim opštinama odbijanjem lokalnih milicionera da usvoje nova državna znamenja na svojim uniformama, uz objašnjenje da podsećaju na ustaške simbole iz Drugog svetskog rata. Nakon "Balvan revolucije", koja je prošla bez oružanih intervencija, početkom naredne godine dolazi i do prvih oružanih sukoba. Februara meseca, Srbi su zauzeli policijsku stanicu u Pakracu i preuzeli kontrolu nad njom što je izazvalo momentalnu reakciju Zagreba. Poslati su policajci obučeni za antiterorističke akcije koji uspevaju da povrate kontrolu nad pakračkom stanicom; dolazi i do pucnjave, ali bez žrtava. Međutim, narednog meseca, nemiri se nastavljaju, ovog puta na Plitvicama. Skupština opštine Titova Korenica, centralnog mesta u regionu, donosi odluku, 26. marta, o pripajanju SAO Krajini. Zagreb je zapretio intervencijom i tražio povratak starog rukovodstva Nacionalnog parka, koje je u međuvremenu bilo smenjeno od strane koreničkih vlasti. Konačno, 31. marta u Plitvice sižu autobusi sa specijalcima poslatim da uguše pobunu, onako kako je to učinjeno u Pakracu. Međutim, dočekuju ih naoružani srpski policajci i otpočinje razmena vatre, u kojoj su pale prve žrtve jugoslovenskih sukoba. Poginula su dva policajca, a njih dvadeset je ranjeno. Sutradan pristižu i tenkovi JNA sa zadatkom razdvajanja sukobljenih strana.

Srpska štampa:

Potezi nove hrvatske vlasti, koji su uključivali i oživljavanje nekih od simbola nakadašnje kvislinske tvorevine NDH, davali su materijala medijima da i mnogo pre krvavog sukoba na Plitvicama tematizuju pitanje ugroženosti Srba u Hrvatskoj uz podsećanje na njihovu sudbinu u Drugom svetskom ratu. Taj osvrt na prošle sukobe i žrtve, lako se učvrstio kao najstabilniji ponuđeni okvir za razumevanje onoga što se zbilo na Plitvicama. Sada neću ulaziti u političke motive koji su ga podupirali, niti u genezu njegovog učvršćivanja u štampanim medijima, već ću se zaustaviti na analizi njegove upotrebe u objašnjavanju ovog konkretnog događaja. Tome je znatno doprinela i koincidencija datuma – aktuelnog sukoba na Plitvicama i napada na Srbe u Hrvatskoj pedeset godina ranije. Zapravo, koincidencija nije bila potpuna, jer se pomenuti

napad na Srbe odigrao na Cveti, u nedelju pred pravoslavni Uskrs, a plitvički sukob se poklopio sa katoličkim proslavljanjem Uskrsa. U svakom slučaju, ovakav bi se komentar u svetlu medijskog predstavljanja plitvičkog sukoba smatrao u najmanju ruku ciničnim cepidlačenjem, jer se ta analogija stalno podvlačila i smatrala vrlo znakovitom:

"Još su živa sećanja među Srbima na rane i genocid u ND Hrvatskoj od pre 50 godina. I tada su pravoslavni Srbi na čelu sa svojim sveštenstvom, napadani i ubijani baš najviše na svoje hrišćanske praznike"⁵

Takvo uverenje da su trenutni sukobi na vrlo jasan način i čvrsto povezani sa nečim što se već desilo, dalo je podlogu za dva pravca razmišljanja o prirodi i mogućem toku započetih dešavanja u Hrvatskoj, koja su dalje formirala narativne okvire za razumevanje sukoba koji je otpočinjao. Jedan se ticao razumevanja položaja Srba u Hrvatskoj i njihovih reakcija na ponovljenu im pretnju: "Taj narod je reagovao veoma ispravno. Jer, koga su guje ujedale taj se i guštera plaši. Treba to razumeti."⁶ Ili, mnogo oštrije: "Ako ustaške aveti ponovo počnu svoje krvavo kolo, i dangub ćemo svoj da naplatimo."⁷ Drugi je eksplicitnije izražavao ono što je implicitno bilo sadržano i u prvoj liniji razmišljanja: *istorija se ponavlja, jednom smo se sukobljavali, neminovno će se to ponoviti, do ovoga je moralo doći, ovi sukobi se nisu mogli izbeći*. Iako su se krivci imenovali, i po pravilu bili na "drugoj strani", lako je uočiti u mnogim medijskim natpisima kako negde lebdi uverenje da je sukob Srba i Hrvata istorijska sudbina. Jedan komentator navodi čak i "ponovljene" postavbe vojnih formacija:

"...raspored naoružanih formacija... identični su stanju iz ratnog doba. Hrvatska policija je raspoređena na položajima na kojima su se nekada nalazile ustaše, a SUP Krajine zauzima čuke koje su nekada držali partizani i povremeno četnici."⁸

Naravno, ovakav komentar ne služi samo uočavanju ponovljene istorije, već i "opskrbljuje" trenutno zaraćene strane određenim ideološkim vrednostima koje će ih pozicionirati još preciznije nego raspored na terenu.

Sa druge strane, naizgled potpuno suprotno uočavanju nevidljive stege istorijske sudbine, gradila se i priča o *planu, scenariju*. Privlačnost ovog obja-

⁵ "Izbeći buduće veće zlo", u: *Borba*, 03. 04. 1991.

⁶ "Za razum i mudrost", u: *Politika Ekspres*, 02. 04. 1991.

⁷ "Plitvice su srpska zemlja", u: *Politika*, 03. 05. 1991.

⁸ "Marš mira od Korenice do Plitvica", u: *Politika*, 29. 04. 1991.

šnjenja je što jednostavnije objašnjava uzroke i lakše utvrđuje krivice. Akcija na Plitvicama je, tako, opisivana kao dobro i unapred pripremljena, "još pre sedam godina u ustaškim jazbinama... širom sveta". Navodno je postojala zavera, dobro smišljen plan, jaka vojska koju potpomaže ustaška emigracija: "tako dobro naoružana i opremljena armija ne može se zaustaviti samo na Plitvicama."⁹ Krivac je ovom pričom ne samo utvrđen, već i delegitimisan; on je izrežirao sukob, delovao je po planu, dakle, sa njim nije moguće pregovarati, jer on ni ne želi mir.

(Ne)mogućnost dijaloga među sukobljenim stranama bio je još jedan motiv na slici kojom se portretisao sukob. Javni akteri čije su interpretacije sukoba odjeknule i u novinama, bili su podeljeni po ovom pitanju. Jedni su sledili prethodno opisano uverenje o dugo pripremanom i izrežiranom sukobu ili o ponavljanju obrasca postupanja iz Drugog svetskog rata, te bili skeptični prema bilo kakvoj vrsti dijaloga sa drugom stranom ("Ne želim da uputim bilo kakav apel nikakvim hrvatskim intelektualcima, jer mislim da on ne može naići na plodno tlo. Mislim da oni apsolutno nisu na strani tog napaćenog srpskog naroda. Uglavnom se ponašaju onako kako su se ponašali u Pavelićevo vreme."¹⁰). Drugi su izražavali veru u dijalog sa hrvatskim intelektualcima i umetnicima kao jedinu nadu da se eskalacija sukoba zaustavi. Ali, svuda je dominirala skepsa da političari mogu da se dogovore i da bi takva vrsta dijaloga išta mogla da reši¹¹. Dakle, iako se dijalog često nametao kao imerativ u datom trenutku, vera u mogućnost njegovog uspostavljanja oslanjala se na preovlađujuću sliku o uzrocima i prirodi konflikta.

A reakcije Srba u Hrvatskoj i predviđanje njihovog budućeg delovanja takođe su procenjivane sa stanovišta dominirajućih eksplanatornih okvira. Opravdavanje njihove oružane pobune oslanjalo se na uverenje o njihovoj realnoj ugroženosti i mogućnosti da im se ponovi sudbina od pre pedeset godina. Zatim, opravdanost te pobune dovodila se i u vezu sa ispravljanjem istorijskih nepravdi. Ti su stavovi naročito isplivali u medijskom pokrivanju "marša mira" koji je SDS organizovala neposredno po izbijanju nasilja, a na kome su govorili prvaci te stranke, kao i neki političari iz Srbije¹². Tu se govorilo o "krajinskoj zemlji", "hrvatskim okupacionim trupama", "istorijskoj sudbini srpskog naroda u Krajini", a poruke su se ticale prava srpskog naroda te oblasti na samoopredeljenje, ispravnosti njihovog zahteva da im se povрати nacionalizovana zemlja, "pripadnosti" plitvičkog parka Srbima... Okviri kojima se

⁹ "Plitvice – kao vežba?", u: *Politika Ekspres*, 02. 04. 1991.

¹⁰ "Za razum i mudrost", u: *Politika Ekspres*, 02. 04. 1991

¹¹ Isto, i "Suvereni bantustani putuju u Evropu", u: *Borba*, 06. 04. 1991.

¹² "Plitvice su srpska zemlja", u: *Politika*, 03. 05. 1991., "Život na ivici normale", u: *Borba*, 04. 05. 1991., "Marš kao juriš mira", u: *Borba*, 03. 05. 1991., "Pljačka u ime viših interesa", u: *Politika*, 02. 04. 1991.

predstavljao sukob bili su sastavljenih od sledećih elemenata: neupitna pripadnost plitvičke regije Srbima, antisrpska politika novih hrvatskih vlasti, i – ono što je iz toga sledilo – pravo Srba da sami odlučuju o svojoj sudbini, sredstvima za koje misle da su najcelishodnija.

Bavljenje "drugom stranom", portretisanje Drugog, u ovom, početnom momentu srpsko-hrvatskih sukoba, još nije dostiglo razuđenost opisa kakva će se javiti kasnije, kako sukob i rat budu odmicali. Uopšteno, namere hrvatske vlasti opisuju se kao antisrpske, a metodi delovanja povezuju sa metodima nekadašnje NDH. Zanimljiv je jedan tekst, koji pokušava da predstavi budućnost Hrvata i Slovenaca, nakon njihovog željenog otcepljenja i uspostavljanja nezavisnosti svojih država u "civiliziranoj Evropi". Zanimljiv je, jer pokazuje kako važnu ulogu u osmišljavanju i reprezentaciji glavnog Drugog imaju stari stereotipi, koji pomažu da se željena reprezentacija "usidri" u javnoj imagini. Reč je o aktuelizaciji stereotipa o "bečkim konjušarima": "budućnost Hrvata i Slovenaca u Evropi" je....

"U rudnicima, na poljima, u čeličanama... peru izloge radnji, hotelske prozore i klozete, trunu u tunelima velegradske kanalizacije... Profitiraće jedino slovenački kleronacionlaistički čelnici i prvaci hrvatske ustaške oligarhije."¹³

Zaoštrenije pisanje o Drugom i jasnije postavljanje sopstvene pozicije kao žrtve Drugog, započinje tokom leta, nakon što su krvavi sukobi nastavljeni i kada je postalo jasno da se sukob pretvara u rat: "monstruozna ubistva hrvatskih mupovaca", "masakriranje civila", "ustašoidna vlast krije dokaze", "bestijalnost branioca mlade hrvatske vlasti"... a sve to prate imena nastradalih i opisi njihovog stradanja, izvađene oči, spaljene kuće, mučenja...¹⁴ Zaoštrenija situacija zaoštava i rečnik kojim se događaji opisuju; on se prilagođava novom nijansiranju slike u kojoj je, sada, vidljivija polarizacija: bestijalnost Drugog neodvojiva je od viktimizovane predstave sopstvene pozicije.

Hrvatska štampa:

Pokrivanje događaja na Plitvicama u hrvatskoj štampi oslikavalo je jasnu tendenciju da se stvari precizno definišu, da se utvrdi kakav je događaj po sređi, a istovremeno i šta taj događaj *nije* – u tom smislu, otklon od pisanja beogradske štampe i navoda rukovodstva krajiških Srba, predstavljalo je važno sredstvo postavljanja dominantnih narativnih okvira u Hrvatskoj. Ključne reči za formulisanje tih narativa bile su: suverenitet Hrvatske, njena integralna teritorijalnost, separatističko odmetništvo lokalnih Srba, velikosrpska ideja koja

¹³ "Spremaju Vartolomejsku noc", u: *Politika Ekspres*, 23. 07. 1991.

¹⁴ "Zločini pod zaštitom države", u: *Večernje Novosti*, 07. 08. 1991.

Narativizacija srpsko-hrvatskog sukoba...

se raspiruje iz Beograda. Istovremeno, podvlačeno je da sukob *nije* etnički, da ne proizlazi iz istorijske suprotstavljenosti dva naroda, i da nije posledica ugroženosti Srba pod novim hrvatskim rukovodstvom: "...treba jasno i glasno reći, nije sukob hrvatskog i srpskog naroda, to je sučeljavanje snaga reda sa terorizmom i bezakonjem."¹⁵ Hrvatska štampa je od početka iznosila priču o legalnim državnim organima koji se bore protiv separatista i terorista, uz brojne attribute koji su "jasno" polarizovali učesnike sukoba i (de)legitimizovali ciljeve njihove borbe: "sukob četničkih *odmetnika* i *redovnih* snaga Ministarstva unutarnjih poslova Hrvatske"¹⁶, "... divljanje 'krajinskih' političara i milicajaca.. očit je primjer progona Hrvatske s njenog teritorija"¹⁷, ili naslov poput: "O suverenosti nema pogađanja"¹⁸.

Tako je čitav događaj sveden na kontekst uzurpiranja hrvatske teritorijalnosti i neloyalnosti legalnim hrvatskim vlastima, što je činilo osnovu za portretisanje krajinskih Srba kao terorista, a legitimnost akcije hrvatskog MUP-a predstavljena je kao neupitna. I još, ta akcija bila je *neophodna, nužna*, budući da je usledila nakon jasne pretenzije za teritorijalnom ekspanzijom, i nakon tolikih provokacija tokom kojih je hrvatska vlast pokazivala samo suzdržanost i ozbiljnost¹⁹. I tu se, opet, povlače razlike koje treba da pokažu na čijoj je strani legitimitet. Nasuprot "hajdučkog napada samozvanih kninskih milicionera"²⁰ stoji ozbiljna država i njeni organi koji deluju profesionalno i sa merom:

"Broj poginulih i ranjenih očitno nije bio relativno nizak samo zbog četničkog kukavičluka nego prije svega zbog taktike redarstvenih snaga da bitka ne eskalira izvan granica postavljenog zadatka oslobađanja Plitvica."²¹

I u hrvatskoj štampi su oživljene slike iz Drugog svetskog rata, ali bez ikakve istorijske konkretizacije, kako je to činjeno u srpskoj štampi, već samo s ciljem preuzimanja ideološkog kvalifikativa "četnici" kojim se, skoro po pravilu, opisivala svaka akcija pobunjenih Srba. Uglavnom je rabljena četnička ikonografija, kako bi se Drugi sveo na kategoriju čiji se zahtevi ne mogu uzimati za ozbiljno ("pijani bradati razbojnici"²²), ali se ta odrednica koristila i da ukaže na opasnost koja pretila celoj Hrvatskoj, ne njen status žrtve pred pomahnitalim neprijateljima:

¹⁵ "Plitvice", u: *Vjesnik*, 01. 04. 1991.

¹⁶ "Poruke smrti", u: *Vjesnik*, 04. 05. 1991., moj kurziv

¹⁷ "Strpljenje na izmaku", u: *Vjesnik*, 30. 03. 1991.

¹⁸ *Večernji List*, 03. 04. 1991.

¹⁹ "Omču se moralo presjeći", u: *Večernji List*, 01. 04. 1991.

²⁰ "Plitvice", u: *Vjesnik*, 01. 04. 1991.

²¹ "Čiji su Waterloo bile Plitvice?", u: *Start*, 13. 04. 1991.

²² "Poruke smrti"...

"Srbi iz Knina bacaju se poput vampira na nesretno zadarsko zaleđe i nastoje, dok još politički imaju vremena, u njemu pobiti sve Hrvate i zatrti svaki hrvatski trag... Četničke metastaze proširile su se iz Knina prema jugu..."²³

Ali najviše se ta odrednica koristila da ukaže na oživljavanje jedne šire ideologije, koja je prikazivana kao zapravo prava opasnost i kao uzrok čitavog sukoba – a to je ideja velike Srbije. Priča o ugroženosti Srba je izmišljotina koja dolazi iz Beograda, i njome se samo manipuliše, a pravi motivi delovanja lokalnih srpskih političara leže u ostvarivanju ideje beogradskih političara o velikoj Srbiji. Tom savezništvu beogradskih i krajiških političara pridružuje se i JNA:

"dio ekstremnih snaga unutar SDS doista ne misli prihvatiti nijednu mirnu opciju rješavanja državno-političke krize u Jugoslaviji, nego u uvjetima kaosa, nasilja i smrti stvarati nekakvu 'Veliku Srbiju' uz svesrdnu pomoć profesionalnog dijela JNA."²⁴

Pri čemu je "velikosrbijanski hegemonizam" nešto što transcendirira sukob u Hrvatskoj; Hrvatska je samo jedna od njegovih mogućih i verovatnih žrtvi: "Agresija na Kosovo bila je već jasan znak da je samo pitanje vremena kada će uslijediti napad na Hrvatsku..."²⁵ Njegove žrtve su i

"Muslimani, Albanci, Makedonci, 'državotvorni' Crnogorci, Mađari, pod stanovitim uslovima Slovenci, kao i dio protučetnički i protokomunistički orijentiranih Srba.. zbog nužnosti predvodničkog položaja Hrvatske u otporu velikosrpskom programu... taktika gandijevskog otpora agresiji izravno je politički kontraproduktivna".²⁶

Dakle, još jednom se potcrtava da nije reč prosto o sukobu dva naroda ili dve države, već o ideologiji čija opasnost preti celom regionu; u borbi protiv te ideologije Hrvatska će zauzeti predvodnički položaj. Tako ciljevi borbi još jednom dobijaju svoje opravdanje, a i sama borba se oslikava kao neizbežna. Takođe, učesnici u njoj se zgušnjavaju, homogenizuju, čime su sredstva njenog predstavljanja pojednostavljena, uostalom kao i čitav sukob; na taj način elementi priče se glačaju, a ona sama postaje koherentnija, dakle, smislenija i uverljivija: srpski političari (i oni iz Beograda i oni iz Krajine) deluju unisono, sa istim ciljem – stvaranja velike Srbije, a žrtve tog projekta biće sve druge susedne nacije i države nekadašnje Jugoslavije. I različite ideološke odrednice

²³ "Đavolji krug terora", u: *Večernji List*, 30. 01. 1991.

²⁴ "Poruke smrti"...

²⁵ "Čiji su Waterloo..."

²⁶ Isto.

Narativizacija srpsko-hrvatskog sukoba...

se obrađuju tehnikom svođenja, te se neproblematično stapaju u jedno tkivo Drugog: kako citirani pasus navodi, neprijatelji velikosrpstva biće i "protučetnički" i "protukomunistički" Srbi, baš kao što će se i srpski napadi neproblematično kvalifikovati čas kao napadi Srbočetnika, čas kao Srbokomunista.

Na kraju, pomenuto je da su plitvički sukobi odneli dva života – jedan sa hrvatske i jedan sa srpske strane. Pogibija hrvatskog policajca praćena je sa posebnom pažnjom u hrvatskoj štampi, njegova smrt utkana je u priču o ugroženosti državi koja mora braniti svoju suverenost:

"Svjesni smo da je pucanj u njega... bio pucanj u hrvatsku slobodu i demokraciju... smrt predstavlja značajnu točku u vertikali izgradnje suvereniteta Hrvatske, točku koja znači kraj uzmicanjima i početak kraja četničkog bezobrazluka na hrvatskome prostoru."²⁷

Njegova žrtva je tako ugrađena u stvaranje nove države; postavlja temelj odbrane slobode i suverenosti, i početak obrasca koji će na sličan način portretirati sve buduće hrvatske žrtve. Žrtveni junaci, na taj način, zaokružuju priču o spoljnoj agresiji i borbi za slobodu. Oni uvek simbolizuju nešto više od sopstvene smrti i agresije neprijatelja: oni su "pucanj u slobodu" i podstrek da se ona još energičnije brani.

Primer 2: Vukovar

Vukovar je prva urbana sredina u kojoj su se vodili okršaji, započeti 13. avgusta. 1991. godine. Nakon borbi koje su trajale 86 dana, 18. novembra grad su zauzele trupe JNA. U opsadi je učestvovalo 30.000 vojnika JNA, kojoj su bili pridruženi i pripadnici teritorijalne odbrane, kao i dobrovoljci, dok su hrvatske snage u početku brojale 1 800 ljudi, ali su vremenom znatnije narasle. Sa hrvatske strane komandant odbrane Vukovara bio je Mile Dedaković Jastrebović, a snagama JNA komandovao je, na početku vojnih operacija, Bajo Bojatić, a potom pukovnik Mile Mrkšić, komandant Operativne grupe "Jug".

Procenjuje se da je u Vukovaru poginulo između 3.000 i 5.000 ljudi, uglavnom civila; razrušeno je do temelja oko 90 odsto grada. Po okončanju borbi usledilo je razdvajanje hrvatskog i srpskog stanovništva, kao i masovni odlazak Hrvata iz ovog grada.

Civilna vlast u Vukovaru uspostavljena je početkom decembra 1991. godine. Doneta je odluka da Vukovar bude administrativni centar Srpske oblasti Slavonije, Baranje i zapadnog Srema. Predsednik vlade te oblasti bio je Goran Hadžić, a predsednik Skupštine opštine Vukovar Slavko Dokmanović.

²⁷ "Prvomučenic hrvatske slobode", u: *Večernji List*, 04. 04. 1991.

Srpska štampa:

Bilo je jasno da Vukovar označava novu tačku u ratu, koji se sad isključivo tako zove – nestaju raniji kvalifikativi: sukob, incident, obračuni. Mrtvi, koji se broje u hiljadama, uglavnom civili, gotovo do temelja razrušen grad istorijske važnosti vidno su uzdrnali i hrvatsku i srpsku javnost, što se reflektovalo i u narativima štampanih medija. Motivi prisutni u predstavama prethodnih sukoba sada su još izraženiji, ali im se pridružuju i mnogi novi neophodni da oslikaju sav užas i utiske povodom razaranja čitavog grada i sudbina njegovog stanovništva. Antiratne naracije iz opozicionih novina takođe se sve jasnije aritkulišu, tako da dolazi do paralelizama u opisivanju i razumevanju onog što se desilo. A negde nad svim varijacijama narativnog uobličavanja lebdi užas nad razaranjima koji gotovo da ni ne može da se smesti ni u kakav smisleni obrazac.

Citati iz jednog teksta kao da sumiraju okosnice razumevanja kakvo je bilo najrasprostranjenije, izraženo u prorežimskoj štampi:

"Neprekidna, žestoka borba... Vodila se prsa u prsa. Za svaku kuću, za svaku ulicu. Neprijatelj, dobro naoružan, bio je odlučan da brani grad – tvrđavu na Dunavu. Za hrvatske separatiste Vukovar je bio – temeljac nekakve nezavisne države."²⁸

Osnovni elementi su tu sumirani: kakva je po sredi bila borba, zašto je bilo važno osvojiti grad (tvrđava na Dunavu), ali zašto je to bilo i teško (dobro naoružan neprijatelj), kao i degradacija motiva neprijatelja (*nekakva* nezavisna država). Ali, tome se sad pridružuju i slike bezumlja rata, njegove besmislenosti i destruktivnosti:

"Vukovar je slobodan. ... Vukovar je potpuno razoren. Slobodan je, ali više ne postoji. ... Vukovar je danas masovna grobnica jednog besmislenog rata koji i dalje guta i Srbe i Hrvate i decu i starce."²⁹

Ipak, odmah se dodaje i da je jasno koga za to treba kriviti: "masakrirali su ga hrvatski bojovnici i političari."³⁰ Prenose se i ispovesti žrtava "hrvatskog državotvornog sna": "U likvidacijama prednjačili su crnokošuljaši iz Hercegovine..."³¹ Zapravo, mnoge predstave iz prethodnog perioda sada se intenziviraju, pa je Drugi uokviren u koncept bestijalnog stravičnim opisima za koje se nisu birale reči i za koje se može reći da možda najbolje oslikavaju propagandu koja se otela kontroli:

²⁸ "Bitka za istoriju", u: *Večernje Novosti*, 26. 11. 1991.

²⁹ "Sloboda u mrtvom gradu", u: *Večernje Novosti*, 20. 11. 1991.

³⁰ Isto.

³¹ "Zveri klale u ponoć", u: *Večernje Novosti*, 22. 11. 1991.

Narativizacija srpsko-hrvatskog sukoba...

"Na borovskoj cesti zaklana devojčica plave kose ... Ustaše i drogirani plaćenici u službi hrvatske soldateske počinili su u Vukovaru i Borovu nečuvena zverstva. Njihova "demokracija" su bili: kame, specijalni bodeži za vađenje očiju ili srca – na živo."³²

"Maljem i ekserima na nemoćne Srbe, koji su bili vezani žicom ... Uz smeh vadili mozak žrtvama ... Vatikan blagoslovio ustaške monstrume"³³

Ovakva bestijalizacija Drugog i prikazivanje nemoći njihovih žrtava, obično je sledila ispod opisa do temelja razrušenog grada, i verovatno je bila i u funkciji amortizovanja činjenice da su grad savrnili sa zemljom tenkovi JNA, potpomognuti srpskim dobrovoljcima. Posle *ovakvih* zločina, cena koju plaća jedan grad čini se snošljivijom.

U ovom periodu dolazi do oštrije polarizacije narativa, onih koji su se mogli čitati u prorežimskoj i onih iz opozicione štampe – neki od motiva su zajednički, na primer motiv grada žrtve i sudbina pojedinaca, ali usidreni u različite okvire razumevanja. Opšti je utisak da nema "jakih" narativa koji bi te motive vezali za sebe upečatljivije od drugih.

Stradanje grada se u prorežimskoj štampi vezuje za teme "kome on pripada", ko ga je pljačkao i šta nam to govori o *nama* i *njima*. "U suludom pokušaju da zadrže grad koji im nikada nije pripadao, oko 4.000 ustaša je ostalo na zgarištima Vukovara"³⁴ – čitamo ko ima pravo da se za grad bori (pa da ga i uništi), ali i jednu vrstu opravdanja za veliki broj žrtvi. Uništenje spomenika kulture se, takođe, koristi u svrhu učvršćivanja sličnih priča: "Stradali spomenici *srpske* kulture u Vukovaru".³⁵ Zatim slede opisi opljačkane pravoslavne crkve, dok je katolička, sa telom balsamovanog Sv. Bona, zaštitinika grada, ostala netaknuta – uz komentar da će "novi grad" imati drugog sveca zaštitnika, "po svoj prilici pravoslavnog."³⁶

"Naša vojska nikada ... nije uništavala kulturno blago ... U tome i jeste razlika između naših i njihovih boraca koji su i u prošlom ratu pljačkali srpske manastire ... Srpski barbari, dakle pokazali su više svesti i poštovanja za sva kulturna blaga nego li civilizirani ustaški bojovnici i u prošlom i u ovom ratu."³⁷

³² "Grobnice dece – svuda", u: *Večernje Novosti*, 27. 11. 1991.

³³ "Zveri pod šahovnicom", u: *Politika Ekspres*, 21. 11. 1991.

³⁴ "Poglinulo 4.000 ustaša", u: *Večernje Novosti*, 22. 11. 1991.

³⁵ *Politika*, 06. 12. 1991., moj kurziv.

³⁶ "Svetac pod duplom stražom", u: *Večernje Novosti*, 20. 12. 1991.

³⁷ "Sveti Bono ostao u Vukovaru", u: *Večernje Novosti*, 14. 12. 1991.

Ovakve reči kao i tvrdnje da su "Josip Broz i njegovi pioniri nakon rata, jednostavno preoteli Baranju Vojvodini i Srbiji"³⁸ oslanjali su se na prethodno uspostavljene obrasce koji su uzroke rata doveli u vezu sa odnosima iz prošlosti. Rekla bih da je donekle i neubedljivost takvih objašnjenja koja su aktuelni rat – sada sa ogromnim žtvama – legitimisali ispravljanjem istorijskih nepravdi, doprinela jačanju suparničkih narativa: u njima su, naprotiv, povodi rata ležali u mnogo prizemnijim pobudama, poput ratnog profiterstva i šanse za ličnu promociju:

"Dok je moglo, dobrovoljci i teritorijalci su bez po muke kamionima odvlačili sve što je valjalo ... Jedina akcija koja se u Vukovaru izvodi na pravi način je – borba za vlast.³⁹ ... Leš grada, kao i čovekov, razvlače strvoderi i profiteri."⁴⁰

Ovakvi komentari koji su govorili o *padu*, a ne *oslobođenju* Vukovara tvorili su uočljivu protivtežu razumevanju opravdanosti i svrsishodnosti čitavog sukoba. Tome su doprinosile i brojne reportaže o sudbinama njegovih učesnika, priče o ličnim traumama i nemogućnosti da se pronađe smisao nakon besmislenih ubijanja – kako živeti posle Vukovara.⁴¹

S druge strane, životi i ispovesti učesnika ratova, u prorežimskoj štampi pokušavaju se postaviti u istu liniju argumenata kojima je sam rat opravdavan: "poginuo za slobodni Vukovar, za srpstvo i Srbiju"⁴² ili "za srpstvo i za Jugoslaviju".⁴³ Ali kao što ni cilj za koji vredi poginuti nije jasno fiksiran (Srbija ili Jugoslavija), tako ni te priče o poginulima i herojima nisu značajnije razrađivane – svodile su se na fotografije njihovih ožalošćenih, na veličanje njihovog heroizma i žrtve, ali bez detaljnijih pripovesti o njihovim iskustvima sa fronta ili ličnih ispovesti preživelih povratnika.

Na kraju, Vukovar kao prvi grad koji je iskusio rat, i to grad važnih kulturnih spomenika, figurirao je kao žrtva za sebe. Otud su se odmah javila poređenja sa Staljingradom i Hirošimom i drugim mestima-simbolima velikog razaranja i žrtvi. Ta poređenja su dominirala u narativima osude rata i motiva za njegovo vođenje; Vukovar je tu simbol stradanja bez svrhe i cilja, on je "naše Galipolje", kao grad pod opsadom, "a da nikome nije sasvim jasno zašto i s kojim ciljem."⁴⁴ "To više nije i nikada neće biti Vukovar. On je Hirošima i hrvatskog i srpskog bezumlja."⁴⁵

³⁸ "Baranja oteta Srbiji", u: *Politika*, 29. 07. 1991.

³⁹ "Grad osuđen na ratni plen", u: *Borba*, 23. 12. 1991.

⁴⁰ "Vukovar, sada", u: *Vreme*, 16. 12. 1991.

⁴¹ "Biće sve u redu", u: *Duga*, 07. 12. 1991.

⁴² "Život za srpstvo", u: *Večernje Novosti*, 26. 11. 1991.

⁴³ "Herojstvo kao savest", u: *Večernje Novosti*, 26. 11. 1991.

⁴⁴ "Srpsko Galipolje", u: *Vreme*, 11. 11. 1991.

⁴⁵ "Poskidati kape i – ćutati", u: *Borba*, 18. 11. 1991.

Hrvatska štampa:

Ako se iz srpske štampe iščitavaju ovi razbijeni narativi, sa mnoštvom na različite načine interpretiranih motiva, bez jake struje koja bi ih sve zajedno usmerila u određenom pravcu, u hrvatskoj štampi nailazimo na znatno veću stabilnost okvira u koje je smeštena priča o Vukovaru ili "hrvatskom Staljin-gradu".

Opsada Vukovara i operacija Oluja su nesumnjivo dve najvažnije tačke Domovinskog rata, što vidimo i po najvećem broju *obljetnica*, posvećenih upravo ovim zbivanjima, u godinama nakon rata. U njima se sećalo na Vukovar pretežno ovakvim naslovima: "Vukovar simbol hrvatske snage", "Vukovaru dugujemo slobodu"⁴⁶ ili "Vukovar je obranio Hrvatsku"⁴⁷. No, treba krenuti od početka, videti prvo kako se o borbama pisalo u periodu pre pada grada.

Borba je najčešće opisivana kao ona između Davida i Golijata, neprijatelj je mnogo jači i brojniji, ali trpi velike poraze herojskom odbranom grada. Brojčana nadmoć napadača isticana je time da se zapravo radi o savezništvu: "Armija ujedinjena sa četničko - terorističkim snagama"⁴⁸ ili "Srpska fašistička 'JNA' potpuno preuzela inicijativu u ratu protiv Hrvatske, a četničke formacije samo su joj dodatna pomoć."⁴⁹ I opet se viktimizacija modifikuje, jer dok diskurs o žrtvi "fašističkih" i "terorističkih" napada ostaje, postaje veoma važno pokazati i slabosti agresora i gubitke koji mu se nanose:

"Desetkovani neprijateljski redovi ... agresor je razbijen, a hrvatske snage ... nastavljaju sa širenjem groblja neprijateljskih tenkova i oklopnjaka."⁵⁰

Neposredno pred pad Vukovara, Drugi se opisivao kao agresor čija moć nije tolika da mu se ne može suprotstaviti. Nekada "po snazi treća armija u Evropi" sada se suočava sa teškoćama mobilisanja sopstvenog stanovništva, kao i velikim neočekivanim gubicima na frontu, pa se čak obznanjuje "smrt srbijanskog ratničkog mita"⁵¹ i "slom ratnog plana Srbije."⁵² A hrvatska odbrana postaje sve više faktor sa kojim treba ozbiljno računati: "Iako ... potpuno u obruču srbokomunističkih okupatora, Vukovar je nadljudskim snagama obranjen"⁵³, a u njemu ostaju "svježi agresorski grobovi."⁵⁴

⁴⁶ *Glas Slavonije*, 18. 11. 2006.

⁴⁷ *Vjesnik*, posebno izdanje, novembar 2005.

⁴⁸ "Blokirana vukovarska vojarna", u: *Vjesnik*, 29. 08. 1991.

⁴⁹ "Hrvatski heroji ne posustaju", u: *Večernji List*, 28. 08. 1991.

⁵⁰ "Desetkovani neprijateljski redovi", u: *Večernji List*, 07. 10. 1991.

⁵¹ "Umire srbijanski ratnički mit!", u: *Glas Slavonije*, 15. 11. 1991.

⁵² *Večernji List*, 02. 11. 1991.

⁵³ "Herojska obrana grada", u: *Večernji List*, 29. 08. 1991.

⁵⁴ *Glas Slavonije*, 05. 11. 1991.

Hrvatska nije samo žrtva, ona se suprotstavlja neprijatelju i za taj cilj je mobilisana čitava nacija – opisi odbrane Vukovara ističu kako u njoj učestvuju i žene i deca, i Srbi koji ne mogu gledati kako im se uništava grad; solidarnost stanovništva jednaka je solidarnosti koju su ispoljili Englezi tokom bombardovanja Londona, a patnje Vukovara slične patnjama Staljingrada.⁵⁵

Toj slici zalaganja čitave nacije da se Vukovar odbrani dodaje se i njegova važnost za državu – to je grad koji Hrvatsku povezuje sa evropskim dvorovima, grad u kome je zamak grofovske porodice von Eltz koja svoje zamkove ima i u Austriji i Nemačkoj⁵⁶, grad koji je evropska brana od istočnog barbarstva: "grad kojega više nema, bio je jedan od najljepših u Hrvatskoj. Na svojoj istočnoj granici, kao obranu prema barbarstvu, Hrvatska je imala Vukovar."⁵⁷ Tome će se kasnije pridružiti i tekstovi u kojima se dokazuje hrvatstvo Vukovara, njegovom arheologijom, istorijom, kulturom, pa i etimologijom, jer je "Vukovo, prvobitni naziv tvrđave na Vuki, hrvatskog porekla".⁵⁸

Konačno, padom Vukovara njegov značaj kao simbola odbrane čitavog naroda i pirove pobjede neprijatelja, kojom se pokazala granica njegove moći, postaje ogroman.

"Vukovar je tako postao sinonim hrvatske nacionalne svijesti, potvrda naše ratne tradicije kao i sublimacija bogatog iskustva našeg oslobodilačkog rata ... Vukovar je trebao biti pitanje njihova prestiža, a postao je mjesto njihova poraza."⁵⁹

Tako Vukovar, iako opisivan kao najveća hrvatska žrtva, zapravo postaje tačka od koje čitava država prestaje da bude tako shvatana, jer je ovaj njen poraz ujedno i njena najveća pobjeda:

"... velika romantična epizoda domovinskoga rata, bitka u kojoj je Hrvatska uprkos porazu pobijedila ... na Vukovaru je armija slo-mila zube ... vukovarska obrana srušila je predodžbu o Hrvatima kao 'pederima' i 'ustašama' ... Vukovar je tri mjeseca blokirao srpsku vojsku i time omogućio Hrvatskoj da se konsolidira i da stvori vlastitu obrambenu snagu".

⁵⁵ "Preko noći odrastao", u: *Večernji List*, 25. 11. 1991. i "Odbijeni napadi na selo", u: *Vjesnik*, 08. 09. 1991.

⁵⁶ "Vukovar će uvijek biti Hrvatska", u: *Vjesnik*, 17. 11. 1991.

⁵⁷ "Avenija hrvatske sramote", u: *Nedeljna Dalmacija*, 21. 11. 1991.

⁵⁸ "Hrvatstvo Vukovara", feljton *Novog Vjesnika* iz januara meseca 1993.

⁵⁹ "Vukovar – srpski poraz", u: *Danas*, 10. 12. 1991.

Narativizacija srpsko-hrvatskog sukoba...

I iz toga sledi siguran cilj ka kome treba neodložno napredovati: "Rekonkvista Baranje, Vukovara, Iloka pričekat će suverenost Hrvatske."⁶⁰

Dakle, borbe u Vukovaru, pa i njegov pad zacementirali su priču o agresiji na Hrvatsku, o neophodnosti da se ona brani i da radi na svojoj nezavisnosti i odbrani celosti svoje teritorije. Taj cilj i pitanje njene ugroženosti bili su neupitni u svim naracijama koje su se mogle pronaći u štampi tog perioda. U tom smislu, možemo govoriti o konsolidaciji najvažnijih motiva artikulisanih u prethodnim sukobima. Disonantnih glasova je bilo, ali su oni bili znatno tiši i nisu remetili osnovnu strukturu objašnjenja. Javili su se po padu grada i ticali su se pitanja odgovornosti – ko je za to kriv? Treba reći da se neposredno po padu Vukovara to pitanje nije mnogo postavljalo. Neprijatelj je bio nesumnjivo jači, a čak i u takvom nejednakom odnosu snaga, naneti su mu veliki gubici i opsadu nije mogao okončati za manje od tri meseca – dakle, sumnji u napore uložene u odbranu nije bilo, ali ni u snagu zavojevača, pa pitanje odgovornosti nije bilo primarno. Ipak, nekoliko meseci kasnije, zvanično je odgovornost prebačena na komandanta odbrane – Mila Dedakovića Jastreba – inače, tokom samog trajanja opsade neprikosnovenog heroja, "čovjeka čije ime svaki Vukovarčanin... izgovara s najvećim poštovanjem i divljenjem."⁶¹ Tokom naredne godine mogle su se čitati primedbe na izveštaj zvanične komisije koja je utvrdila Dedakovićevu krivicu; zapravo, u delu medija, krivom se proglašavala vlast zbog korupcije kojom je, navodno, onemogućena bolja odbrana grada – optužbe su se ticale neslanja adekvatne pomoći, pronevere 17 miliona maraka namenjenih kupovini oružja itd.⁶² Te optužbe su artikulisale nezadovoljstvo odlukama kojima je državni vrh rešavao neka pitanja u Vukovaru – vlast se optuživala da je sopstvenu korist pretpostavila opštoj – ali se ciljevi rata, kao i opšti okviri njegovog razumevanja nisu tematizovali na bitno različite načine. U tom smislu, oponiranje aktuelnoj vlasti nije značilo i formiranje drugačijih pogleda na uzroke i okolnosti rata.

Primer 3: Oluja

Vojnu operaciju pod kodnim imenom Oluja započele su snage hrvatske vojske i policije 4. avgusta 1995. Cilj je bio uspostaviti potpunu kontrolu nad teritorijom Republike Srpske Krajine, paradržavne formacije, kako su je videle hrvatske vlasti. Nakon 4 dana operacija je okončana, RSK je prestala da postoji, a više od 200 000 Srba je otišlo u izbeglištvo. Uz operaciju Bljesak, sprovedenu 1. maja iste godine, Oluja je predstavljala završnicu Domovinskog rata u kojoj je hrvatska vlast vratila pod svoju kontrolu oko 18,4 odsto površi-

⁶⁰ "Vukovar je primjer, a ne mit", u: *Nedeljna Dalmacija*, 28. 11. 1991.

⁶¹ "Heroji iz željeznog obruča", u: *Vjesnik*, 24. 10. 1991.

⁶² "Potpuna istina o padu grada heroja!!!", u: *Slobodni Tjednik*, 29. 07. 1992.

ne teritorije. Zbog optužbi za ratne zločine tokom i nakon Oluje, trojici generala zapovednika ove operacije sudi se u Hagu.

Srpska štampa:

Munjeviti napad na Krajinu, koji je za samo četiri dana odveo RSK u istoriju, a više od 200 000 izbeglica uputio ka Srbiji, u štampi je tematizovan skoro isključivo kroz jedno pitanje – ko je kriv? Izgrađivanje priče o odgovornosti i krivici u velikoj meri je ostavilo osudu same akcije i pitanje sudbine izbeglica u senci. Ono se očigledno nametnulo kao najvažnije i zbog mogućnosti da se preko njega artikuliše pozadinski politički kontekst – sve veće distanciranje Beograda od politike vođene sa Knina i Pala, optužbe srpske opozicije za dogovore između političkog vrha Beograda i Zagreba itd. Pitanje izdaje "u našim redovima" i neodgovorne politike koja dovodi do poraza, pokrenuto je još nakon akcije "Bljesak", kada se pisalo o lošoj ili nikakvoj odbrani i sramoti zbog činjenice da je vojska prva napustila teren i ostavila nezaštićen narod.⁶³ Tada je državna komisija proglasila Milana Martića, predsednika RSK, odgovornim za pad zapadne Slavonije. Sam Martić optuživao je Borislava Mikelića, premijera RSK za poslušništvo Beogradu⁶⁴ – međusobni odnosi u trouglu Beograd – Knin – Pale postaju sve značajniji motiv u naraciji srpsko-hrvatskog sukoba.

Nakon "Oluje", krivac za krah politike odbrane Srba u Hrvatskoj je toliko fragmentiran, da postaje nejasno ko je značajni Drugi naracije srpske javnosti. Nema sumnje ko je izvršio agresiju, ali hrvatska vojska i sama hrvatska država sada se opisuju samo kao sredstva za postizanje cljeva moćnika; pad Krajine nikako nije mogla biti posledica okršaja samo srpske i hrvatske vojske:

"Zagreb je za svoj napad na srpsko stanovništvo imao nedvosmisleni podršku i razumevanje pojedinih velikih sila, a pre svega Amerike.⁶⁵ ... Treba reći da je u Zagrebu izvestan broj visokih američkih oficira. Zsigurno hrvatska strana ima punu logističku podršku američke obavestajne službe⁶⁶ ... Razlog je naravno, ne Tuđman, već ostvarivanje vekovnog nemačkog sna da izađe na toplo mora ... Jer ako Tuđman izgubi i novi svetski poredak gubi."⁶⁷

Hrvatska je samo produžena ruka svetskih silnika (čime se izgrađuje status žrtve, ali ne i inferiornog; to potvrđuju i poruke tipa: "Od Hrvata zavisi da li će

⁶³ "Preko leševa", u: *NIN*, 19. 05. 1995.

⁶⁴ "Predsednik na slavonskoj žeravici", u: *Naša Borba*, 26. 07. 1995.

⁶⁵ "Pustoš posle 'Oluje'", u: *NIN*, 11. 08. 1995.

⁶⁶ "Udar sa 100 000 vojnika", u: *Večernje Novosti*, 05. 08. 1995.

⁶⁷ "Skupa cena razdora", u: *Večernje Novosti*, 07. 08. 1995., moj kurziv.

Narativizacija srpsko-hrvatskog sukoba...

se Srbi vratiti mirnim putem ili iz svojih šuma⁶⁸); nesumnjiv je "pečat američko – nemačkog uticaja."⁶⁹ Ali, bez obzira na takve okolnosti, ili čak upravo zbog njih, "samoproklamovani glavari Knina"⁷⁰ glavni su krivci, zbog samovoljnog vođenja politike, zbog odbijanja plana Z-4, zbog okretanja Palama.⁷¹

"Pad Knina je samo završna tačka silazne putanje krajiške države⁷² ... ipak je jasno da je usvajanjem politike sa Pala celokupno rukovodstvo RSK ... palo na istorijskom ispitu i da je *isključivo odgovorno* za sudbinu 200.000 Srba iz zapadnog krajinskog dela⁷³ ... podržavajući Karadžića krenulo je u avanturu ... koju, evo, plaća krajiški narod."⁷⁴

Za narative prisutne u prorežimskoj štampi bilo je karakteristično to neproblematično povezivanje krivice hrvatske vlasti, zapadnih sila i neposlušnog srpskog prekodrinskog rukovodstva. Ipak, razlika se osećala, jer tu su, s jedne strane bili "oni" (Hrvatska potpomognuta pre svega Nemačkom i Amerikom) koje povezuju antisrpski interesi i, sa druge, "loši mi"⁷⁵ – srpski političari koji ne umeju da brane i prepoznaju nacionalne interese. A ti interesi su se, u ovom periodu, definisali kao politika mira i diplomatije, i u ovom delu štampanih medija njenim nosiocem smatran je zvanični Beograd.

Opoziciona štampa je takođe artkulisala temu "loših nas" i krivicu tražila u kninskom rukovodstvu – mada uz drugačiju argumentaciju – ali, i u Beogradu. Politika Knina se predstavljala kroz opise lokalnih nesposobnih vođa koji su raspalili nacionalističke strasti, a sve zarad ličnih položaja i moći. U jednom tekstu izražava se čuđenje kako se desilo da "jedan provincijski zubar, pa posle jedan magacioner i jedan policajac"⁷⁶ dođu u poziciju da odlučuju o sudbini tolikog broja ljudi.⁷⁷

"U Krajini je pljačkao ko je kako stigao i u avgustu se desilo ono što smo svi očekivali. Balvan – revolucijom su dovedeni ljudi koji nisu znali šta je država".⁷⁸

⁶⁸ "Povratak na srpsku zemlju", u: *Večernje Novosti*, 12. 08. 1995.

⁶⁹ "Bleda rezolucija", u: *Borba*, 12. 08. 1995.

⁷⁰ "Novi napad s predumišljajem", u: *Večernje Novosti*, 05. 08. 1995.

⁷¹ "Odbijanjem autonomije izazvali tragediju RSK", u: *Politika*, 19. 08. 1995.

⁷² "Vođe bez kompasa", u: *Večernje Novosti*, 25. 08. 1995.

⁷³ "Ko je doneo odluku o evakuaciji Krajine?", u: *Politika*, 27. 08. 1995., moj kurziv.

⁷⁴ "Skupa cena razdora"...

⁷⁵ Jedno drugačije, ali veoma zanimljivo konstatovanje upotrebe "loših nas" i "dobrih njih" u medijskim prikazima sukoba u Hrvatskoj, v. u: Đurić i Zorić 2008, 126 – 156.

⁷⁶ Redom: Babić, Hadžić, Martić.

⁷⁷ "Izgubili državu bez izgubljene bitke", u: *Duga*, 02. 09. 1995.

⁷⁸ "Povlačenje je išlo spontano", u: *Naša Borba*, 21. 08. 1995.

Tome se pridružuju i optužbe da je iza svih događaja koji su obeležili sudbinu Krajine zapravo stajao dogovor Zagreba i Beograda, da je Beograd prepuštao krajiške Srbe odlukama Zagreba, jer srpski je narod u Hrvatskoj oduvek "bio moneta za potkusurivanje."⁷⁹

U tim rasplnutim naracijama koje su tražile krivca, tema sudbine izbeglica bila je u pozadini – i opet osvetljavana različitim motivima. Dok se s jedne strane lamentiralo – "Beg tolike mase naroda pred fizičkim uništenjem sigurno ne može da se poredi ni sa čim što se u Evropi dešavalo unazad nekoliko vekova"⁸⁰ – na drugom mestu se izražavalo čuđenje zbog nesolidarnosti sa žrtvama koju je pokazivao Beograd, uz opise neuspelog mitinga solidarnosti na koji se nije odazvao veliki broj ljudi i koji je ostao zaglušen glasnom muzikom i veseljem okolnih kafića.⁸¹

Hrvatska štampa:

Operacija "Bljesak" bila je uvod u završnicu Domovinskog rata i okviru kojima se ona predstavljala biće osnova i za predstavljanje "Oluje". A njih su činila tri osnovna elementa: opravdanost poduhvata, vrhunski nivo civilizovanosti izvođenja i, ono što odatle sledi, kulturološke razlike između "nas" i "njih".

Prvo, opravdanost akcije i njen legitimitet oslanjali su se na već postavljene i učvršćene predstave da je po sredi borba legalne državne vlasti sa teroristima. Javnost se, na primer, podsećala na teroristički napad u Oklahomi u Smitiju i obrazlagano je da nema razloga da hrvatske vlasti postupaju drugačije od američkih kad je u pitanju obračun sa terorizmom.⁸² Ipak, ono što je najviše isticano bila je visoka civilizovanost i efikasnost hrvatske vojske – deo teritorije je povraćen bez odmazdi, ubistava i uz visokomoralan tretman zarobljenika i stanovništva koje se nije povuklo.⁸³ *Feral Tribune* je uz cinizam primećivao da je u pitanju bila "Bitka za Image – plastična operacija zapadne Slavonije."⁸⁴ Taj visoki profesionalizam i odnos prema zatečenom srpskom stanovništvu, inspirisao je temu *svetonazornih razlika* između Srba i Hrvata; dostignuta je vojna nadmoć, ali sada stižu potvrde i o kulturnoj. Autor jednog teksta se pita kako to da su iz Slavonije pobjegli svi mlađi stanovnici, a da su svoje stare ostavili na "milost i nemilost 'ustašama' i koljačima":

⁷⁹ "Za ofanzivu na Krajinu Milošević dao pristanak?", u: *Naša Borba*, 07. 08. 1995.

⁸⁰ "Udar snaga mržnje", u: *Večernje Novosti*, 10. 08. 1995.

⁸¹ "Opelo kod 'konja'", u: *Vreme*, 14. 08. 1995.

⁸² "Gušenje terorizma je obaveza", u: *Večernji list*, 03. 05. 1995.

⁸³ "Rat civilizacija", u: *Vjesnik*, 13. 05. 1995.

⁸⁴ *Feral Tribune*, nepoznat datum.

Narativizacija srpsko-hrvatskog sukoba...

"...proizlazi iz srpske svjesne ili nesvjesne spoznaje da – unatoč napadačkoj retorici o 'genocidnom narodu' – između Srba i Hrvata, odnosno između fanatiziranog pravoslavlja i kozmopolitskog katolicizma, postoje temeljne kulturološke razlike, zbog kojih će, između ostaloga, i njihovi roditelji nakon dolaska hrvatske vojske nastaviti mirno živjeti u svojim kućama."⁸⁵

"Napad genocidnih pravoslavnih barbara na miroljubivu kršćansku Hrvatsku" bio je takav da: "Hrvatski starac nije ubijen i hrvatska crkva nije srušena zato što je Srbin osvajao grad, već je Srbin osvajao grad da ubije hrvatskog starca i sruši hrvatsku crkvu."⁸⁶

"Oluja" je kao ispunjenje ciljeva Domovinskog rata – "Nema više tzv. Krajinne!"⁸⁷ – opisivana sa euforijom i trijumfalizmom i prilično unisono. Motivi ove završne epizode u priči o oslobođenju okupiranih krajeva bili su munjevitost akcije, efikasnost, potpuni poraz neprijatelja, i opet veoma bitno, civilizovanost – uvek se isticalo kako su Srbi pozivani da ostanu, kako im se jemče sva prava, kako će biti ravnopravni građani u hrvatskoj državi. I kao dodatno opravdanje akcije, izvlačio se zaključak kako je ona bila neophodna, praktično iznuđena. Svi prethodni naponi da se Srbi mirno reintegrišu propali su, te budući "prisiljena"⁸⁸, "hrvatska je vojska ... briljantnom akcijom presjekla Gordijev čvor."⁸⁹

Ali, iznad svega Hrvatska je ovom akcijom pokazala svoju zrelost; ona je država koja sama rešava svoje unutrašnje probleme i koja je "san o velikoj Srbiji" raspršila snagom svoje vojske, što čitav svet počinje da uvažava. Na "veličanstven niz pobeda" i "brz poraz secesionista", koji je za Srbe "novo Kosovo"⁹⁰, "svijet je ... odgovorio blagim osudama i razumijevanjem."⁹¹ Čak i zemlje koje su ranije "držale stranu" Srbima, Engleska i Francuska – pogrešno verujući u srpsku vojnu nadmoć, te pojedini političari, naročito Karl Bilt i Stoltenberg⁹², sada se moraju zastideti pred veličanstvenošću hrvatskih pobeda.⁹³

⁸⁵ "Hrvatska pobijeda svijesti", u: *Večernji list*, 14. 05. 1995.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ *Večernji list*, 07. 08. 1995.

⁸⁸ "Hrvatski čvrsti odgovor", u: *Vjesnik*, 05. 08. 1995.

⁸⁹ "Nikad više rata u kolijevci Hrvata", u: *Nedjeljna Dalmacija*, 11. 08. 1995.

⁹⁰ "Hrvatski zamah je nezadrživ!", u: *Vjesnik*, 06. 08. 1995.

⁹¹ "Nastupio odlučujući zaokret", u: *Vjesnik*, 05. 08. 1995.

⁹² Oni su u hrvatskoj štapi najčešće navođeni kao prosrpski orijentisani, jer su uvek prvi i "preterano" reagovali na sve akcije hrvatske vojske.

⁹³ "Poslednji zagovornik Srba", u: *Vjesnik* 07. 08. 1995.

Odnosi snaga su se promijenili gotovo preko noći: "Oluja" je ... iz temelja protresla sve krošnje velikosrpskog stabla – utopije⁹⁴ ... U samo tridesetak sati Hrvatska je učinila ono što četiri pune godine nisu htjeli, znali ili smjeli učiniti ni UN, Europska Unija, ni najmoćniji vojni savez u povijesti čovečanstva – NATO!⁹⁵

Sva pitanja koja bi mogla baciti ikakvu senku na veličinu uspeha tematizovana su paralelno sa euforičnim prikazima uspeha. Jedno od pitanja bilo je zašto se moralo na ovu akciju čekati četiri godine i zašto je baš sad sprovedena. Odgovori su navodili sazrevanje međunarodne političke svesti o događanjima u regionu, potrebno vreme za obuku i mobilizaciju, kao i zločinačke akcije Srba u okolini Bihaća koje su neposredno prethodile Oluji, a koje su se morale zaustaviti.⁹⁶ Takođe, u hrvatsku javnost su iz srpske prodrle spekulacije o dogovoru između Miloševića i Tuđmana – bez većih objašnjenja one su odlučno odbacivane, jer se mora "naglastiti kako je hrvatska pobjeda vojnički čista, politički jasna i povijesno vrijedna."⁹⁷

Da je reč i o kulturnom ratu potvrđivali su opisi koji su pristizali iz novooslobođenih krajeva, pre svega Knina. Izveštavalo se o "kesicama čipsa po ulici", prljavštini, površinama obraslim travom... "Pobunjeni Srbi živeli su kao u džungli"⁹⁸

Jedini disonantni glasovi čuli su se u *Feralu*, gde se pisalo o opljačkanim i namerno spaljenim kućama, kao i pretnjama koje se upućuju neizbeglim Srbima.⁹⁹ Izolovanost ovakvih glasova još više je svedočila o stabilnosti narativa kojima je obznanjivan konačno ostvaren cilj Domovinskog rata.

Umesto zaključka

O strategijama manipulacije i viktimizacije korišćenim tokom jugoslovenskih sukoba dosta se pisalo. Da pomenem, kao paradigmatičnu, studiju Dejvida Mekdonalda *Balkanski holokausti?* koja analizira strategije viktimizacije kakve su primenjivale četiri etničke grupe na prostoru bivše Jugoslavije: Srbi, Hrvati, bosanski Muslimani i kosovski Albanci (Macdonald 2002). Sve četiri grupe koristile su temu straha od genocida (i pretnju "najvećeg evropskog genocida nakon Drugog svetskog rata") kako bi propagirale opravdanost odbrambenog rata. Dakle, manipulacija imaginarijumom žrtve bila je u fokusu tih procesa: dokazati status žrtve nacije, ali ne samo u sadašnjem trenutku, već

⁹⁴ "Saveznički lanac HV – HVO – Armija BiH na djelu", u: *Vjesnik*, 07. 08. 1995.

⁹⁵ "Tuđman – hrvatski Bismarck", u: *Vjesnik*, 07. 08. 1995.

⁹⁶ "Spremno dočekanih pet minuta", u: *Večernji list*, 07. 08. 1995.

⁹⁷ "Velika Oluja protiv 'Velike Srbije'", u: *Nedjeljna Dalmacija*, 11. 08. 1995.

⁹⁸ "Prva godina bila je grozna", u: *Vjesnik*, 25. 09. 1995.

⁹⁹ "Glave u pijesku, tijela u grobu", u: *Feral*, 23. 08. 1995.

i kroz istoriju. Viktimizacija je, po tvrdnji ovog autora, istrajan momenat nacionalnog identiteta i primetna je u nacionalističkim prekrajanjima istorije koja se opisuje kao konstantan niz pretnji, poraza i mučeništva. Na njoj se izgrađuju nacionalni mitovi, koji ne samo da efektno portretišu nacionalnu istoriju kao istoriju konstantne ugroženosti Drugim, već i sa uspehom okupljaju mase pod zajedničkim ciljem – odbranom od spoljne pretnje. Taj politički mobilizatorski potencijal u srpskom i hrvatskom diskursu imali su, pre svih, mitovi *srbofobije*, odnosno *velikosrpstva*. Oba nacionalno politička mita bila su u službi nacionalizma, i dele mnoge zajedničke elemente: pribegavanje istoriji u koju se upisuju narativi viktimizacije i proganjanja, strah od ponovljenog genocida (koji je kod Srba u Hrvatskoj davao osnovu legitimitetu onom što se smatralo odbrambenim ratom), evociranje ideoloških markera iz prošlih sukoba (četnici i ustaše) itd.

Nakon izloženih primera analize naracija prisutnih u srpskoj i hrvatskoj štampi možemo dodatno izoštriti ili preoblikovati okvirno razumevanje mitopolitičkih strategija korišćenih u predstavljanju sukoba. Pre svega, važno je potvrditi složenost kojom se gradila slika o sukobu i o Drugom. Sasvim je jasno da strategije viktimizacije i diskursivne konstrukcije srbofobije i velikosrpsstva ne iscrpljuju mehanizme kojima se rat narativno uobličavao i postavljao u eksplanatorne okvire. Takođe je jasno da okviri predstavljanja nisu uvek bili stabilni, da su se menjali – očitno pod uticajem političkog konteksta – da su egzistirali u pluralu, bili izazivani, iznova potvrđivani i dovoljno rastepljivi da prekomponuju elemente naracije u drugačiju strukturu, već prema potrebama "pričanja priče" koje su se menjale. I motivi su se smenjivali, nekad bili izraženiji, pa se gasili, nekad drugačije tumačeni u alternativnim naracijama. Na primer, Vukovar – grad žrtva, označavao je žrtveni temelj nove slobode i državnosti, zatim simbol bestijalnosti Drugog, ali i potvrdu iracionalnosti rata, ali se ni tu njegova značenja ne iscrpljuju. Da ponovim, narativi ucelinjaju, interpretiraju i normativni su, pa će u različitim narativima isti događaji i okolnosti dobijati drugačije predznake. To je jasno vidljivo i u diskursima viktimizacije: kako su narativnim postupcima razrešavane kontradiktornosti koje sobom nosi status žrtve; napetosti situacija u kojima treba sebe predstaviti kao žrtvu, ali istovremeno i oslikati inferiornost neprijatelja.

Videli smo koliko je i pitanje određenja Drugog bilo kompleksno. Već prema mobilizacijskim potrebama i specifičnim okolnostima Drugi se svodio (hrvatska vlast iz devedesetih na ustašku vlast iz četrdesetih), ujednačavao (srbočetnici, srbokomunisti), raslojavao, bestijalizovao ili inferiorizovao. U srpskim narativima, Drugi je često bio Zapad – a hrvatska vlast samo njegov instrument – ali je takođe i unutrašnji Drugi bio važan.

Time stižemo i do razlika između narativa srpske i hrvatske javnosti. Hrvatski narativi čine se dosta stabilnijim: legalno izabrane vlasti koje se bore protiv terorizma sa ciljem odbrane nezavisne države je bio okvir formiran na

početku sukoba, i ostao je stabilan narednih pet godina. U srpskim narativima, nedefinisanost odnosa Srbije prema problemu krajiških Srba onemogućio je i stabilnu naraciju čitavog sukoba – a sa tim je bila u vezi i nedefinisanost državnog okvira koji bi "rešio problem ugroženih Srba": Jugoslavija, Srbija, Srpska Krajina, ujedinjenje? Ideološki okviri, koji su se oslanjali na lokalne istorizacije i sukob iz Drugog svetskog rata, ponekad nisu bili dovoljno ubeđljivi i ostavili su velikog prostora alternativnim naracijama.

Svakako da na osnovu ovog ograničenog materijala ne možemo iznositi dalekosežnije zaključke o procesima razumevanja sukoba, ali možemo uočiti kako analiza narativnih struktura vezanih za konkretne povezane događaje dopunjuje teorijsko promišljanje o obrascima razumevanja društvene stvarnosti koju proučavamo.

Literatura

- Bal**, Mieke. 1977. *Narratologie. Essais sur la Signification Narrative dans Quatre Romans Modernes*. Paris: Editions Klincksieck.
- Ber**, Vivijen. 2001. *Socijalni konstrukcionizam*, Beograd: Zepter Book World.
- Ćurguz-Kazimir**, Velimir. 1997. "Noise and Silence". In *The War Started at Maksimir: Hate speech in the Media*, ed. S. Slapšak and al., Belgrade: Media Center.
- Đurić**, Ivana. i Vladimir **Zorić**. 2008. "Isključivanje 'drugih', priprema rata: uporedna analiza hrvatskog i srpskog štampanog diskursa tokom sukoba u Hrvatskoj". U *Intima javnosti*, ur. G. Đerić, 126-156. Beograd: Fabrika knjiga i Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Franzosi**, Roberto. 1998. Narrative Analysis – Or Why (And How) Sociologists Should be Interested in Narrative. *Annual Review of Sociology* 24: 517-54.
- Gredelj**, Stjepan. 1997. "The Media's role in Producing Conflict". In *The War Started at Maksimir: Hate speech in the Media*, ed. S. Slapšak and al., Belgrade: Media Center.
- Jusić**, Tarik. 2008. "Medijski diskurs i politika etničkog sukoba. Jugoslovenski slučaj". U *Intima javnosti*, ur. G. Đerić, 40-63. Beograd: Fabrika knjiga i Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Macdonald**, D. B. 2002. *Balkan Holocausts? Serbian and Croatian victim – centred propaganda and the war in Yugoslavia*. Manchester: Manchester University Press.
- Patterson**, M. and K. R. **Monroe**. 1998. Narrative in Political Science. *Annual review of Political Science* 1: 315-31.
- Sarbin**, T. R. 1986. *Narrative Psychology: The Storied Nature of Human Conduct*. New York.

Narativizacija srpsko-hrvatskog sukoba...

- Tompson, Mark.** 2000. *Proizvodnja rata: Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*. Beograd: Medija centar Beograd i Free B92.
- Vasiljević, Jelena.** 2008. *Procesi narativizacije srpsko-hrvatskih sukoba u štampi Hrvatske i Srbije prve polovine devedesetih godina XX veka*. Magistrska teza. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.

Primljeno: 30.09.2009.
Prihvaćeno: 22.10.2009.

Jelena Vasiljević
Institute for Philosophy and Social Theory,
University of Belgrade

NARRATIVIZATION OF SERBO-CROATIAN CONFLICT OF THE 1990S: EXAMPLES OF THE USE OF MEDIA SOURCES IN ANTHROPOLOGICAL RESEARCH

This text illustrates the research of narrativization of Serbo-Croatian conflict of the 1990s in print media from Croatia and Serbia. The idea is to show, on one hand, how the patterns of understanding social reality are schematized in narrative structures, and on the other, what are the possibilities for using the press as a source for research of narratives.

Key words: War in Croatia, press, narratives.